

»... en Juvel – paa en Tribune«

Oplæseren, forfatteren og journalisten Herman Bang i 1904

Af Ulrik Lehrmann

1904 saw the publication of Herman Bang's novel, *Mikaël*. At the same time he went on an extensive reading tour, travelled abroad to Prague and Vienna, and was a hard working journalist for the newspaper, *København*. The essay examines Bang's various activities as reader of his own work, author and journalist in the year 1904 in order to shed light on the conditions under which he was a writer and a public person. In connection with his reading tour, light is shed on his activities as impresario and the traditional image of Bang as a reader of his own work is discussed. In connection with the publication of *Mikaël* it is shown how the public author and the private person part ways, even though the novel contained large personal investments on Bang's behalf. Finally, Bang's critical reflections on social and cultural matters are presented, reflections which in 1904 rose from his journalistic portraits of Danish provincial towns.

På årets sidste dag i 1904 kunne man i en interviewlignende artikel i avisen *København* læse, at forfatteren Herman Bang i det nye år ville begive sig ud på sin »Afskeds-Tourné«:

dette er og bliver min sidste Rejse. (...) naar en Gang Rejsen er endt, er for altid Tæppet gaaet ned. For denne Gang er det selve Jerntæppet, der falder. Og i *intet* Øjemed og ved *ingen* Lejlighed vil noget Publikum gense mig mere. (*København* 31.12.1904)

Bangs sans for den dramatiske formulering og offentlige selviscenesættelse fornægter sig ikke. Han havde på dette tidspunkt i tyve år og med stor succes læst op af egne værker i snart sagt enhver krog af Danmark og var blandt et bredere publikum mindst lige så kendt for sine oplæsningsarrangementer som for sine værker:

Det kommer vel af, at Oplæserens Kunst skygger for Forfatterens, og Publikum ikke tænker paa, hvem der skrev, men kun paa, hvem der læste.

Jeg fandt en Gang i en Provinsavis en Bemærkning, der var karakteristisk. Der stod:

»I Provinsen er Hr. Bang naturligvis mest kendt som Oplæser.«
(*Vestlollands Avis* 26.11.1903)

Det var da også en af grundene til, at han ville indstille oplæsningerne:

Jeg havde haabet, at Oplæsning af mine Bøger skulde skabe Vej for mine Bøger. Men her er det, at det noget har glippet – og det vil glippe for Alle. Hvis en Forfatter er (...) dygtig, som Oplæser, bliver han i Publikums bevidsthed kun Oplæseren, og man giver Fanden for Bøgerne, han læser op.

Ja, ja, det er virkelig en Erfaring.

Har nu ikke, uden Overdrivelse, Tusinder let og klappet og klasket og kaldt frem af »Gravesens Bal« – og »Stuk?« Hvad er der blevet af dem.

Og det, skønt man vanskeligt vil kunne sige, at den Roman er ringe blandt mine Bøger. Heller ikke er den, tror jeg, ret meget ældet. Og Aktualitet har den to Gange om Aaret . . . i hver Termin. Alligevel har Publikum ladet sig nøje med Gravesens. Men det forstaar sig, den Familje er jo ogsaa en Juvel – paa en Tribune. (*København* 31.12.1904)

Når Bang overhovedet havde kastet sig ud i anstrengende oplæsningsrejser, var det altså i udgangspunktet for at slå på tromme for sin litteratur, men hen ad vejen var hans oplæsninger blevet et selvstændigt sceneshow. Heri spejles i dobbelt forstand den moderne professionelle forfatters vilkår. Han må som person profilere sig i offentligheden for at synliggøre sin litteratur, men da offentligheden ikke udelukkende fungerer på litteraturens, men i lige så høj grad på underholdningens præmisser, står forfatteren som oplæser bestandig i fare for at blive en del af den almene underholdningskultur. Per Højholts succes i 1980'erne med Gitte-monologerne som sceneshow er en yngre variant af Bangs situation.

Med på den ene side jernbanenettets udbygning og på den anden side den omsiggribende foreningskultur som forudsætning var forfatteren som oplæser en ny type i offentligheden i årtierne før og efter 1900. Som oplæser blev forfatteren lige som teaterselskaber og diverse former for varietéoptræden en del af det omrejsende underholdnings- og kulturudbud, der i disse år rakkede rundt i den danske provins. Forfatteren gjorde som oplæser og evt. også foredragsholder sin person til et udstillingsvindue for sit forfatterskab, og i dette perspektiv var oplæsningsturnéerne en afgørende markering af forfatterrollens professionalisering og markeds-mæssiggørelse.

Bang og Holger Drachmann var formentlig de forfattere, der med størst succes forstod at udnytte oplæsningsturnéens muligheder, og begge sørgede for at blive offentlighedsikoner ved at iscenesætte sig selv ved hjælp af nogle enkelte og let identificerbare træk: Bang optrådte selv i det mindste provinshul altid ulasteligt klædt i smoking, og Drachmann sørgede for ved hjælp af sin store bredskyggede hat og slængkappe at være svær at overse. I den datidige ugepresses fotografier og tegninger er det da også disse træk, der reproduceres igen og igen.¹

Enkelte samtidige forfattere drev sceneshowet til det yderste. Det gælder f.eks. Gustav Esmann, der netop i sommeren 1904 startede og havde stor succes med, hvad *Illustreret Tidende* betegnede som »elegante og dristigt turnerede Konferencer«² på det frederiksbergske »Sommerlyst«. Som en slags stand-up-forfatter optrådte Esmann hver onsdag og lørdag med, hvad han selv kaldte »mundtlig Journalistik« over aktuelle begivenheder: »naar Jenny Blicher-Claussens nye Bog beslaglægges, eller en Biskop er uforsigtig overfor et af sine smaa Lam – ja saa skal jeg være paa Pletten, (...) jeg skal give dem, der vil høre det min Mening om Sagen – uden Pen, uden Sværte, uden Papir, men mundtligt, Ansigt til Ansigt, Bryst til Bryst«.³ Og Esmanns indfald og udfald »paa en Gang sved, brændte og henrev til Latter«,⁴ men blev også karakteriseret som ikke al tid »helt appetitlige«.⁵

Den litterære varieté på Sommerlyst var sommerens store københavnerbegivenhed. Selv om det var prøvet før, var det første gang en varieté med forfatteroplæsning og visesang slog an i København.⁶ I løbet af sommeren optrådte bl.a. Holger Drachmann, Herman Bang, Viggo Stuckenberg og Johan Skjoldborg. Sidstnævnte var dog åbenlyst fejlplaceret blandt det æstetiserende københavnerpublikum, der kom med forventningen om at se forfatteren indløse sin markedsværdi som lyrisk underholder og showmaster:

Så kom *Skjoldborg* i en Kjole, der naturligvis ikke klædte ham. (...) De nærmest siddende blev (...) efterhaanden klar over, at han talte et Sprog, der var dem fremmed, og de faa, der forstod jydsk og kendte hans fortræffelige Roman »Gyldholm«, konstaterede, at det var Barselsgildekapitlet af denne, som den kjoleklædte deroppe foredrog. (...) Men det havde været betydeligt morsommere, om han havde sunget »Min Hakke, min Skovl og min Spade!«, og om han havde haft Træsko paa. (*Verdens-Spejlet* 2. årg., nr. 52, 25.09.1904, s. 665)⁷

Skjoldborg repræsenterede da også en helt anden side af forfattergerningen end den, der lod sig bese i det litterære varietémiljø. Hans oplæsning og vurderingen heraf ligger i umiddelbar forlængelse af programdigtet fra debutromanen, *En Stridsmand* (1896), hvori der bl.a. står: »Du Husmand, du stille Kulturens Soldat, / (...) / som regnes for intet mod den Akrobat, / der springer i Gøglerens Telte«.

På et tidspunkt, hvor der endnu ikke forelå landsdækkende medier, kunne oplæsninger og foredrag også være led i bestræbelser for at sætte en kulturel og politisk dagsorden. Som led i sædelighedsfejden rejste Bjørnstjerne Bjørnson således i 1887 land og rige rundt med sit berømte foredrag »Eengifte og mangegifte«, og forfattere som Jeppe Aakjær og Johan Skjoldborg bidrog ved oplæsninger og foredrag til at rejse sociale og kulturelle spørgsmål i forhold til landarbejdere og husmænds livsvilkår. Bangs forelæsningsaftener var imidlertid af en helt anden beskaffenhed. Hans oplæsninger var teatraliske shows, hvor oplæserens ageren var mindst lige så vigtig som det oplæste.

Oplæseren Bang

Et halvt år før Bang proklamerede sin afskedsturné, havde han åbenbart endnu ikke taget sin beslutning: »Mine Oplæsninger gør mig uafhængig af det øjeblikkelige Bogsalg, og naar jeg ad Aare lader mine Oplæsninger ophøre, kan Døgnets Pen føde mig« (*København* 14.06.1904). Men Bangs oplæsningsturné var grundlæggende en *never ending tour* med indlagte afskedsturnéer. Allerede før 1900 havde han proklameret sin afskedsturné, og alligevel turnerede han så sent som 1911 rundt i Jylland med sit oplæsningsshow. Det var derfor ikke ganske uden grund, når *Blæksprutten* både i 1904 og 1910 gjorde sig munter på Bangs bekostning pga. hans ofte erklærede, men ikke realiserede »sidste Oplæsning«. I 1904 drog han da i flere omgange i vinter- og forårmånederne rundt i den danske provins og optrådte på såvel større som mere ydmyge scener for ad den vej og ved journalistisk arbejde at tjene til dagen og vejen. Ved afskedsturnéens afslutning i Helsingør i april 1905 kunne han stolt gøre regnskabet op og konstatere, at han i det seneste halvandet år havde læst op i 97 byer, heraf de 85 for udsolgte huse.⁸

For Bang var det at læse op af egne værker grundlæggende båret af et ønske om at formidle intens tilstedeværelse. Til forfatter- og journalistkollegaen Gustav Esmann gav han således det råd, da Esmann skulle i

gang med sine sceneshows: »Du maa fremfor alt være der, Esmann (...) Du maa ogsaa kunne føle, at Du er der, for hvis de dernede mærker, Du ikke selv føler, Du er der, saa er *de* der heller ikke«. ⁹ Og Bang selv *var* der, når han læste op. I forbindelse med en omtale af sin oplæsning på Samsø i 1904 skriver han således, at han sætter hele sin »Evne ind for at fange disse Par Hundrede. Det lykkedes og stærkest ved »Dannevirke-Budskabet««. ¹⁰

At læse op var for Bang hver gang en kamp for at vinde publikum, som han på én gang respekterede, følte sig kontraktligt forpligtet i forhold til og også lagde sit liv i hænderne på

Man kan i de mindste Byer uforvarende møde en Tilskuerkreds, der forbavser ved Modtagelighed og Forstaaelse. (...) Og man burde maaske gøre sig det til en Pligt at vente dem overalt. Kunstnere med Navn burde aldrig glemme, at de, der møder til deres Underholdninger, overalt er de vaagneste, de mest interesserede og de mest levende i den By og paa den Egn. Men de Mennesker kan man særdeles godt være bekendt at yde sit allerbedste . . . for Pengene, som de betaler En.

(...)

Man kan lige saa gjerne erklære Publikums Dom form rigtig. Thi Dommen kan i hvert Fald ikke appelleres. Den er Højesterets. Ulykkelig da *den*, som har tabt sin Proces. (*København* 08.08.1904, optr. i *Rundt i Landet*, Kbh. 2003, s. 59, 64)

De mange omtaler af Bangs oplæsning tyder på, at han virkelig har forsøgt at efterleve sit program, uanset om han stod på Århus Teaters scene, »i Ranum den Dag, hvor jeg maatte vente i et Badekammer og talte i en iskold Gymnastiksal«¹¹ eller på Samsø i en sal »fuld af Gymnastikapparater. I den ene Ende er der rejst en Scene paa Carlsbergs Ølankere. Hele Skuepladsen gynger for hvert Skridt, man gaar«.¹² Bagsiden af medaljen var imidlertid med årene en tiltagende angst før hver oplæsning, en lede ved at være en udstaffet godtkøbsvare og en svækkelse af den personlige udfordring, som kampen om publikums gunst var for ham:

Det behager mig ikke mere at trække i hvid Silkevest for et Publikum, der for en Krone og halvtreds har Ret til at møde i graa Jakke.

Jeg ønsker ikke mere dette Ansigt til Ansigt med Publikum, som opildner den unge og mætter de forfængelige. Det er meget længe

siden, at alle disse Publikumssejre var mig af nogen Værdi. (*Hver 8. Dag* 28.08.1904, s. 756)

Selve ens Selvfølelse rejser sig imod den offentlige Fremtrædens Afhængighedsforhold til Publikum. (*København* 31.12.1904)

Derfor kan man også hos Bang finde tragisk patetiske formuleringer, hvori han ser sin kunstneriske indsats og eksistens som prisgivet det offentlige omdømmes flygtighed:

Vor Ære – Vor Stilling – vort Navn.

Igaar syntes det et højt Træ. Imorges svajede det som et sprødt Siv. Og, nu, til Middag, kastes det altsammen i Ilden og brænder som et rødt Baal – saa rødt som Blod – mens alle hundredtusind Medborgere klapper i Hænderne.

Og naar Baalet er brændt ned, tænker de Herrer og Damer – paa andre Ting.

Det var kun en Ildebrand.

Men det var – et Hjerte, der forbrændte.

(*Verdens-Spejlet* 1906-07, s. 746)

Citatet er en af de aforistiske »Strøtanker«, Bang offentliggjorde i ugebladet *Verdens-Spejlet* 1906-09, og er tænkt som et alment udsagn om tilværelsen. Det er imidlertid med selvforbrændings- og publikumsmetaforikken svært ikke at læse som dybt forankret i Bangs erfaringer med sin selv- og identitetsiscenesættelse i offentligheden.

Bang var sin egen impresario og presseagent. Fra hans oplæsning i Odder er der overleveret breve, hvori han nøje instruerer arrangørerne om, hvordan der skal skabes opmærksomhed om arrangementet ved hjælp af tre notitser.¹³ Som en sand reklameagent slår Bang på den »ualmindelige Interesse«, der må forventes, samt nyhedsværdien: »første Gang det nye Repertoire«. Og endelig fremhæver han oplæsningsarrangementets eksklusive uigenkaldelighed: »for bestandig tager Afsked«, »oplæser her i Byen for sidste Gang«. I den sidste forskræppartikel påberåber han sig sit internationale ry. Til trods for denne velstrukturerede annonceringsstrategi valgte de lokale arrangører i Odder en anden form for annoncering, der udover en regulær annoncering om oplæsningen på Thomsens Hotel 24.03.1905 bestod af tre notitser med en anden ordlyd end Bangs.¹⁴

På oplæsningsturnéen i 1904 var han bl.a. i Århus i februar, hvor han i løbet af en uge optrådte tre gange for meget forskellige publikum. Tirsdag d. 16. februar lagde han ud med oplæsning i foreningen Polyhymnia, hvor han optrådte sammen med koncertsangerinden fru Gamradt-Petersen. Efter underholdningen ved koncertsangerinden og Bang var der souper og bal. To dage senere gik Bang på scenen ved et arrangement i Handels- og Kontoristforeningen, og igen to dage senere læste han op på Århus Teater til fordel for »Bespisning af de fattige Skolebørn«.

I begyndelsen af marts var Bang nået til Fyn, hvor han startede og sluttede i Odense (12.03. og 24.03.). Mellem den 12. og 24. nåede han at læse op i fire byer: Svendborg (17.03.), Rudkøbing (18.03.), Fåborg (21.03.) og Nyborg (22.03.).

Oplæsningerne i Århus og på Fyn viser, hvor stram hans turnéplan var, og hvor forskelligartet et publikum han nåede ud til. Bang malkede sit publikum til det yderste og kunne gøre det, fordi publikum var så socialt opdelt. Selv om han læste op tre gange i Århus på en uge, har der formentlig ikke været mange gengangere.

Ved hvert arrangement foretog han udvalgte scener fra sit forfatter-skab. Som regel drejede det sig om mindst tre af de muntre eller følelses-mæssigt stærkt bevægende slagnumre: »Troppernes Flugt« (*Haabløse Slægter* (1880)), »Juleaften« (»Ved Vejen«, *Stille Eksistenser* (1886)), »Gravesens Bal« (*Stuk* (1887)), »Dannevirkenatten« (*Tine* (1889)), »Irene Holm« (*Under Aaget* (1890)), »Excellencen hos Braherne« (*Det graa Hus* (1901)), »Gæsterne kommer« (*Sommerglæder* (1902)). Og da turnéen samtidig var en promovning af Bangs seneste roman, *Mikaël*, der netop udkom i foråret 1904, indgik slutscenen »Mesterens Død« tillige i oplæs-ningsrepertoiret. Endelig læste Bang også i flere tilfælde J.P. Jacobsens novelle »Pesten i Bergamo« (*Mogens og andre Noveller* (1882)) op.

Når det overhovedet var muligt for Bang at have et så imponerende udbud af oplæsningsnumre, hvor de respektive kapitler løsrevet fra deres romansammenhæng kunne stå alene, skyldes det ikke mindst hans roma-ners sceniske karakter. Den dramatiske fremførelse var så at sige forudsat i hans sceniske impressionistiske fremstillingsform.

Målt med en nutidig målestok var fremmødet ved Bangs oplæsninger i 1904 overvældende. Han kunne fylde Århus Teater, teatersalene i Nyborg og Fåborg, Industripalæets festsal i Odense. I en lille by som Rudkøbing mødte ca. 150 tilhørere op for at høre hans oplæsning på Hotel Langeland. Og overalt omtaler de lokale aviser oplæsningsaftenerne som bragende succeser. I Fåborg var begejstringen så voldsom, at publikum efter endt

oplæsning ikke ville forlade salen, hvorfor Bang måtte gå på scenen og love et ekstranummer, »naar de Tilstedeværende vilde tillade, at Forfatteren trak sig tilbage et Øjeblik for at ryge en Cigaret«. ¹⁵

Avisernes omtaler af Bangs oplæsning fremhæver igen og igen hans særlige evne til at dramatisere:

Oplæsning er nu egentlig et galt Ord. (...) han, saa at sige, gennemlever de Sider han foredrager, mangfoldiggør sin egen Person til en Uendelighed af Personer, og han karakteriserer blot ved en Mine, en svag Bevægelse hver enkelt. (*Verdens-Spejlet* 2. årg., nr. 41, 10.07.1904, s. 487)

[H]an oplæste slet ikke. Herman Bangs Oplæsning er noget ganske andet og mere end Oplæsning; det er en Levendgørelse af Værket, Stoffet, Personerne, af deres Sigen, Gøren og Laden. (*Langlands Avis* 19.04.1904)

Herman Bang ejer en ganske forbløffende Evne til i et Par korte Sætninger at karakterisere Personerne i de Værker, han læser op. Blot den Maade, hvorpaa han, uden at forandre Stemmen, gjengiver de forskjellige Menneskers Tale, er saa mesterlig, at man synes at høre dem *selv* gennem Herman Bangs Mund. (*Fyens Stiftstidende* 13.04.1904)

Oplæsning er egentlig en urigtig Betegnelse for hans Præstation. Hr. Bang læser ikke op, han *agerer*, han gør det Kunststykke som ene Person paa Scenen, klædt i Selskabsdragt, at kunne fremstille alle de Skikkelser, hele det Sceneri, som Bogen omhandler, hans Personer *lever* for Ens Øjne og de Omgivelser, hvori de bevæger sig, bliver ved hans Ord til anskuelige Malerier. (*Aarhus Stiftstidende* 19.02.1904)

Mest Indtryk gjorde vistnok »Juleaften« af »Ved Vejen«. Der var ikke én af de optrædende Personer, som Bang ikke kom til at *ligne*. Man ikke blot hørte deres Stemmers forskellige Klange, man *saa* dem lyslevende for sig. (*København* 20.10.1904)

Værd at bemærke er den overstrømmende begejstrede omtale af Bangs særlige dramatiske oplæsningsform. Den samme begejstring havde han

mødt i 1899 på en lignende oplæsningsturné i provinsen.¹⁶ I den litteraturhistoriske forvaltning overskygges disse oplæsningssuccesser imidlertid ofte af Bangs veloplagte selvudlevering af ungdomsfiaskoerne som oplæser på Bornholm og som skuespiller i Bergen samt nogle meget skabagtige oplæsningsfotografier fra 1904, der har fået lov til at tegne billedet af Bang som oplæser.¹⁷

Det er svært ud fra beskrivelserne af Bangs oplæsning at få et præcist indtryk af, hvad han konkret foretog sig, når han stod på scenen. Alle avisomtalerne betoner hans evne til at fremmane de skildrede personers særlige karakteristika. Men i hvor høj grad spillede Bang de oplæste personer? På den ene side tales der om ageren, på den anden side om stemningsfuld genfortælling, hvor han neddæmpet og med få virkemidler lader de fiktive personer komme til orde. Meget taler for, at Bangs oplæsning *ikke* i alle tilfælde har været så voldsom deklamatorisk, som især karrikaturtegninger fra 1900-tallets første årti af hans oplæsning fremhæver, men tættere på fortællerens evne til at fremsuggerere personer og stemninger.¹⁸ Det dramatiske moment har ligget i hans bestræbelser for at tilpasse det skrevne forlæg til en mere mundtlig form, hvor ikke mindst dialogerne har stået centralt. Man skal således ikke forestille sig, at Bang har holdt sig helt ordret til det skrevne forlæg. Oplæsningerne har samtidig været en lettere reorganisering af bogforlæggets materiale.¹⁹ Derfor kunne der ligefrem for den særligt interesserede tilhører være knyttet forventninger til oplæsningerne for at følge Bangs accentueringer og fortsatte arbejde med tekstforlægget. Det var i 1904 tilfældet med hans oplæsning af slutscenen fra *Mikaël*. I omtalen af Bangs oplæsning i København bemærkede litteraturkritikeren Chr. Rimestad (1878-1943):

Han læste endvidere »Mesterens Død« af sin saa omstridte og omtalte »Mikaël«. Jeg antager, at flere end jeg var yderst spændt paa at erfare, hvorledes Bang vilde oplæse de allerede berømte Ord: »Nu kan jeg dø rolig, thi jeg har set en stor Kærlighed«. Vilde det blive tragisk eller ironisk? Betragter virkelig Zoret Mikaëls Drift som stor Kærlighed, eller er det en grusom Ironi? Er det et Udtryk for den døende Mands dybe Resignation eller er det en blodig Spot? Bang læste den stille, andagtsfuldt, helt højtideligt. Og dette er af den største Betydning for Bogens Forstaaelse. Det har været et Stridspunkt i mangfoldige Samtaler mellem Folk. Zoret nærer

altsaa ikke Antydning af Nag til Mikaëls forfærdende Opførsel. Tør man identificere Zorets og Bangs Opfattelse? Jeg gør det uhyre nødigt. (*København* 20.10.1904)²⁰

Ved den for denne turné sidste oplæsningsaften i Helsingør dukker spørgsmålet om læsningen og forståelsen af det sidste kapitel i *Mikaël* op igen:

Herman Bang havde læst Dødsscenen af Mikaël. For sidste Gang. Og Bifaldet havde stærkt lydt ham i Møde.

For en, der havde hørt ham, inden han drog paa Langfart, var det paafaldende, at mange Enkeltheder i det oplæste Kapitel var bleven omformede i Foredraget. Navnlig syntes Scenen, hvor Doktoren og Journalisterne optræder, dels mere udarbejdet dels paasat med andre Farver. Det gjorde i Aftes Indtrykket af et Karikaturbillede. (*København* 19.04.1905)

Omtalernes fremhævelse af Bangs forskellige accentuering tyder på, at Bang ikke mekanisk har gentaget sig selv igen og igen, når han læste op, men også har arbejdet med sit materiale som en musiker: de centrale forløb og grundfigurer har ligget fast, men med stadig mulighed for at gennemspille materialet med nye fraseringer. Oplæsningsturnéerne har således nok været surt slid, når han rakkede afsted fra by til by, men når han først stod på scenen, har oplæsningen også været en mulighed for fortsat finpudsning og nyvinkling af det skrevne forlæg i forhold til de krav, den mundtlige fremførelse stillede. Denne bevidsthed om oplæsningens særlige mediemæssige betingelser skal givetvis ses i sammenhæng med Bangs lydhørhed over for moderne skuespilinstruktion. I en længere række artikler om »Teaterforhold« i *København* 1904 belyser han netop, hvorledes det skrevne og det opførte skuespil ikke må identificeres. Opførelsen er en »Omformning« og en »Omdigtning«, der holdes sammen af instruktøren, der »har omskabt det hele skrevne Skuespil til det levede Skuespil«.²¹

I lyset af Bangs egen sceneoptræden er det nærliggende at se hans interesse for populærkulturens artister og varietékunstnere som en forskudt refleksion over egne vilkår. Artistmiljøet udgør således handlingsrammen i flere af hans noveller (»Fratelli Bedini« (1885), »Les quatre diables« (1890)), og i hans journalistiske forfatterskab løber tillige en ubrudt interesse for den tragiske udsathed, som omgærder artister, der ofte har en

stor fremtid – hvis de da nogensinde har haft en sådan – bag sig. Allerede i de unge år som journalist ved *Nationaltidende* opsøgte han og skrev om overlevelseskampen i et forhutlet fattigmandscirkus på det yderste Vesterbro.²² Senere skrev han bl.a. om den tidligere feterede, men nu derangede »Bravursangerinde Frøken Olga Berszinskaja«s optræden i den danske provins, hvor hun ikke kun sang, men også, trods tiltagende fedme, indgik i et akrobatnummer som »Nordens Stjerne Miss Lydia« – »hun maa vel det – for ikke at dø af Sult«.²³ Og så sent som 1908 får han i en lille uanseelig artikel om en gammel og sammensunken avissælger i Berlin indføjet det tragiske artistmotiv, idet det viser sig, at avissælgeren har været artist – »som saadan en Sprællemandskrop, naar den er gaaet i Stykker i Ryggen«.²⁴

Forfatteren Bang

Jakob Knudsens roman *Sind* (1903) var med sit andetoplag i foråret 1904 i alt trykt i 2.500 eksemplarer. Det bekymrede Bang, der heri så et tegn på, at den litterære bogkultur ikke længere var et uomgængeligt adgangs- tegn til at tage del i offentligheden:

Der var en Tid, hvor Familjens Bogskab var et Led i dens sociale Anseelse, og hvis Skabet var tomt, dækkede man det af Skamfølelse med et grønt Gardin. Gardinet behøves ikke længere, thi selve Skabet er blevet overflødigt. De moderne Empiremøbler ejer kun smaa og kokette Boghylder, der akkurat kan rumme Døgnets og Sensationens Bind. (*København* 14.06.1904)

I det hele taget fandt Bang, »at købe og eje Bøger, det er ikke længere nogen Selskabelig Nødvendighed«. Derimod giver mange gladeligt det samme beløb, som en bog koster, for at gå i teater, fordi »man, hvis man vil »høre med«, tælles og selskabeligt regnes, nødvendigvis maa ses i Parketterne«.²⁵

Konsekvensen heraf bliver forringede arbejdsvilkår for forfatterne, som stresses af forlæggerne:

Forlæggeren har bedt dem [forfatterne] skynde sig, »Kontoen« til- lod ikke at tøve længer. Og hvorfor tillod Kontoen det ikke? *Fordi vort dannede Publikum ikke engang køber Aarets halve Snes af*

betydende Bøger – ikke engang, naar disse Bøger bærer vore første Navne. (København 14.06.1904)

Bang var selv leveringsdygtig i en af årets betydende bøger, idet hans roman *Mikaël* udkom i april 1904. Anmelderne roste den til skyerne og levede dermed ikke op til Bangs sarkastiske »Strøtanke« om den litterære kritik: »Kritiken – hvad man har lært af den? At bide sine Tænder sammen«. ²⁶ I *Berlingske Tidende* kaldte Julius Clausen romanen for »et af Bangs Hovedværker. Rent kunstnerisk set er han aldrig naaet saa højt«. ²⁷ Sven Lange vurderede i *Politiken* romanen som »det betydeligste, som hans Kunst endnu har naaet«. ²⁸ Ugebladet *Verdens-Spejlet* karakteriserede romanen som »et Mesterværk«, ²⁹ og *Højskolebladet* roste Bang som en »Fortæller af Rang«. ³⁰ Anmeldelserne var ellers hovedsagelig udførligt handlingsrefererende. Sven Lange skilte sig ud ved i sin anmeldelse at vie den bangske fremstillingsform en særlig opmærksomhed:

Disse Figurer, disse Interiører er som Kinematografens: tilsyneladende ubrudte, i Virkeligheden sammensatte af en ustandselig Række lynsnare Indtryk paa den modtagelige fotografiske Plade. Derfra deres dybe, sagte Flimren.

(...) sine største Triumfer fejrer denne Fortællemaade i de Optrin, hvor Forfatteren faar Lejlighed til at benytte alle sin Kunsts Virkemidler, idet han ligesom trakterer et helt Orkestres vidt forskellige Instrumenter paa samme Tid for dermed at skabe en Symfoni: Saaledes først og fremmest den Teateraften, hvor Réjanes gribende Spil i Porto-Riches Drama fremkalder en Række helt forskellige og dog beslægtede Stemninger: Elskov, Fortvivelse, Skinsyge, Skam og Triumf hos Romanens Mennesker, der sidder rundt i Teatret med hinanden, skjulte bag Logeforhængene. Højere naar Impressionismen overhovedet ikke. (*Politiken* 21.04.1904)

Værd at bemærke er, hvorledes Sven Lange må gribe til andre kunstarter, henholdsvis det moderne stumfilmmedie og symfoniorkestrets rent formmæssige sammensathed, for at finde et adækvat billede for Bangs fremstillingsform. Disse formelle »Virtuospræstationer« gav dog samtidig næring til Langes eneste kritiske forbehold, idet han så Bangs mosaikagtige bravurstil som en reminiscens fra Bangs virke – som oplæser:

enestaaende Foredragsnumre for en Oplæsningsturné, rigt facetterede Kunststykker, hvis ydre Glimren Romanens Menneskefølelse ikke ret formaar at gennembryde, saa at den naar vore Hjerter. (*Politiken* 21.04.1904)

Formens selvstændiggørelse anslås også, om end på en lidt anden måde, i et interview, hvor Bang blev spurgt om, hvorvidt han ved at henlægge romanens handling til det parisiske kunstnermiljø havde »taget Hensyn til, at det er et internationalt Sujet«:

Deres Spørgsmaal indeholder i en høflig Form en stærk Insinuation. De kunde ligesaa godt spørge mig, om jeg, da jeg henlagde Skuepladsen til Paris, havde taget forretningsmæssigt Hensyn til et europæisk Salg.

Jeg kan forsikre Dem, nej; (*Verdens-Spejlet* 31.05.1904, s. 364)

Bang er således på én gang særdeles bevidst om de økonomiske vilkår for den skønlitterære kultur og afvisende over for deres eventuelle indflydelse på hans egne værker. Ikke desto mindre er *Mikaël* et forsøg på fra Bangs side at skrive en 'international' roman – svarende til Johs. V. Jensens samtidige bestræbelser med romanerne *Madame d'Ora* (1904) og *Hjulet* (1905).

Handlingen i *Mikaël* er henlagt til Paris, hvor den aldrende maler Claude Zoret lever sammen med sin unge protegé Mikaël, og uden om disse to personer er der grupperet forskellige kunstnere og adelige. Hvor Zoret er en arbejdsom maler, der har kæmpet sig frem til sin position som internationalt anerkendt kunstner, der bliver Mikaëls talent hængende i anslaget. Fader-søn-forholdet, men også herre-slave-lignende forhold mellem Zoret og Mikaël kommer under pres, da en falleret russisk fyrstinde Zamikof primært ud fra økonomiske overvejelser først lægger an på Zoret og siden på Mikaël. I denne situation bedrager Mikaël Zoret ved at sælge et maleri og nogle skitser for at skaffe penge til fyrstinden, hvilket fører Zoret ud i dyb personlig og kunstnerisk krise og endelig død.

Det kan være svært at læse *Mikaël* i dag og ikke fokusere på romanens skildring af den store maler Claude Zoret og dennes protegé Mikaël som et homoerotisk forhold.³¹ Romanens centrale personkonstellation med den ældre kunstner Claude Zoret og dennes protegé har i et nutidigt lys åbenlyse biografiske referencer til Bangs eget forhold til den yngre skuespiller 'Fritz' (Jørgen Frederik Boesen), men det bemærkelsesværdige er, at der i

samtidskritikken ikke er så meget som en antydning heraf. Det kan man selvfølgelig se som datidens særdeles effektive fortrængning af enhver afvigelse fra en heteroseksuel norm, men det kan også skyldes, at romanen i første række er – i hvert fald er blevet læst som – en kunstnerroman med fokus på forholdet mellem kunstnerisk skabelse i offentligheden og de private omkostninger, der er forbundet hermed – »denne Bog om menneskelig Lidelse, menneskelig Uforstand og menneskelig Afmagt (...)«, »Bogen [taler] med den stærke Kunsts Alvor om det, som angaar os alle«. ³²

Tidligt i romanen anslås en konflikt mellem maleren Claude Zorets oplevelse af den anerkendelse, han får som kunstner, og af sit liv i øvrigt: »Sommetider synes jeg, at det eneste, der er værd at male, det fik jeg aldrig malt (...) Livet, som jeg aldrig har levet« (s. 61). Til trods for den internationale anerkendelse føler han sig således fastlåst og isoleret i kunstinstitutionens billede af ham:

Det var Jer, som skabte mig, og I forpagtede mig. Og da jeg var blevet »berømt«, stod I Vagt over mig, og I spærrede mig inde og I slog Kreds om mig og Væg om mig, til Kredsen var blevet en Mur. Men inde bag Muren kunde jeg sidde og blande Kulører og male – som den Bondekarl, jeg var. (...) I holdt mig i Fængsel, I, Parisere som I var, I, der kendte Livet, I, der havde Elskerinder, I, der var til i Verden, I, der levede i en Verden, men jeg, Bondedrengen, Livsfjogget, kun malede – sad bag Laas og Slaa og Mur og Bjerg og havde kun Geni og huggede Jeres Bane og var en Fremmed og var alene. (s. 148)

Denne oplevelse er ikke begrænset til kunstneren, men formuleres tillige af fyrstinde Zamikof som et alment vilkår: »Sidder ikke alle Mennesker i Bur, i det ene Bur ved Siden af det andet?« (s. 75), og plejesønnen Mikaël karakteriseres da også som »en Model sat i Bur« (s. 95).

Når det forholder sig på denne måde, skyldes det ikke mindst, at både kunsten og livet som sådan ses som gennemsyret af markeds kræfter (kapital). Gennem hele romanen skildres kunsten som reguleret af markedstransaktioner, og drivkraften i det indbyrdes forhold mellem flere af romanens personer er penge. »[M]ange Penge, de gør Lykken lykkeligere«, udtaler Mikaël, og fyrstinde Zamikof »tænker paa Lykken« (s. 125), da hun har fået oplyst den svimlende værdi på et af Zorets malerier. Netop denne spekulation i andre mennesker bevirker, at personerne bliver fremmede for deres egne følelser og kan komme i tvivl om, hvorvidt selv kær-

ligheden til andre er drevet af kynisk egeninteresse. For Zoret skifter forholdet til protegeen Mikaël således betydning:

Jo, ogsaa han [Mikaël] havde været ham nødvendig, kun nødvendig for ham, da alt var forbi og ingenting mættede ham mer, nødvendig i hans Celle og hans Fængsel – nødvendig for at han kunde bære sin Berømmelses Jern. (s. 217)

Hermed er alt dog ikke sagt. Da Zoret indser, hvorledes Mikaël har bedraget og svigtet ham, trækker han sig ind i sig selv og maler på baggrund af sin smerte tre malerier, der forestiller henholdsvis Job («et dødt Noget, som dog levede»), Esajas (profeten, som »forkyndte Folket Herrens Forbandelser») og Sandheden (en mand og en kvinde i en vogn, der karakteriseres som »Driftens gyldne Triumfvogn« (s. 200)) – lidelsens, dommens og lidenskabens treenighed. Med disse malerier sejrer Zoret, fordi han omskaber sin egen lidelse til kunst. »Den Mand har jo aldrig malet før idag« (s. 195), og »Har Verden ikke idag kronet Smerternes Maler?« (s. 201) er publikums reaktion. Zorets egen kommentar er »nu har jeg idetmindste levet« (s. 183), hvilket skal ses i sammenhæng med Zorets tidligere konstatering af aldrig at have levet livet pga. sin indespærring i kunsten (jf. ovenfor).

Læst i forhold til Bangs virke som performer, forfatter og journalist er romanen en skønlitterær bearbejdning af, hvad han har oplevet som vilkårene for kunstnerisk skabelse. Det gensidige forhold mellem kunstnerisk ambition, anerkendelse og levet liv er dog fremstillet temmelig abstrakt, sært uafklaret og patetisk i romanen. For Bang var det også et langt mere konkret og praktisk vilkår som moderne forfatter at skulle leve indespærret i offentlighedens søgelys og som skribent at skulle forvandle sit eget livs smerte til kunst («Smerternes Maler»). I forbindelse med Bangs 25-års-forfatterjubilæum i 1903 fremsatte han i et brev til *Illustreret Tidende* et ønske om at slippe ud af det billede, som offentligheden havde fastlåst ham i:

De spørger mig, om jeg har noget Ønske. Ja, et Ønske havde jeg, men til Gengæld et meget inderligt. Desværre vistnok ogsaa det eneste, som Menneskene ikke vil opfylde.

Det Ønske var, at Menneskene i det Land, hvor jeg er født, endelig engang vilde vende sig fra alle Anekdoter om mig, Historierne, Sagnene: Fortællingen om en arm Flaske Parfume, som jeg for tre-

ogtyve Aar siden heldte ned ad min Ryg; Myten om Klædedragter, som min Krop aldrig har baaret; Frasagn om en Tilværelse, jeg aldrig har ført.

At Menneskene endelig en Dag vilde vende sig fra alt det – mod *det*, som jeg har skrevet, udrettet, efter min Evne givet Liv. (*Illustreret Tidende* 15.11.1903)

Bangs ønske blev opfyldt i forbindelse ved udgivelsen af *Mikaël*, men næppe med det resultat, han kunne have ønsket. Kritikeren Harald Nielsen (1879-1957) påpegede således i en analyse af Bangs fremstillingsform, hvorledes Bangs sproglige virkemidler i *Mikaël* er udvendig poseren og manierethed uden personlig erfaringsforankring. Det vil sige en frakendelse af romanens forbindelse med det levede liv og den smerte, som netop romanen handler om. Harald Niensens kritik er omfattende. Den nedriver forestillingen om Bangs evner i miljø- og personschildring, begrænser hans fortrin til skildringer af provinsliv og sammenligner i yderste konsekvens Bangs roman med sider af samtidens populær- og deciderede kolportagelitteratur.³³ For Harald Nielsen er skildringerne af relationen og reaktionerne mellem Zoret og Mikaël således dybest set uforståelige og selvmodsigende: »*Mikaël* er Maneren, Stilladset i sin Goldhed. De nøgne Ribber, der bliver tilbage, naar det grønne Bladkød forsvinder«. ³⁴

Læst i forhold til Bangs ageren i offentligheden var *Mikaël* således en tvetydig affære. På den ene side utvivlsomt en personlig satsning, der også blev mødt af positive anmeldelser, om end anmelderne ikke havde blik for, hvor Bang havde investeret mest af sig selv. På den anden side i den mest omfattende behandling af romanen en voldsom miskendelse af Bangs rent litterære omdømme og samtidig en udpegning af, at han som forfatter forholder sig omvendt proportionalt til fremstillingen af Zorets kunstneriske skaben som »Smerternes Maler«.

Journalisten Bang

I 1904 leverede Bang i eget navn til *København* henved 80 artikler, hvoraf hovedparten var af større omfang. Hertil skal formentlig lægges mindre bidrag og notitser skrevet under pseudonym. Bangs stadige tilbagevenden til journalistisk virksomhed havde den samme begrundelse som hans oplæsningsturnéer: at sikre en nogenlunde fast indtjening. Og det var ikke småting, han fik fra hånden. Foruden diverse artikler affødt af øjeblikket skrev han i 1904 tre større journalistiske serier: Fra slutningen af april til

midten af juni en artikelrække over 11 dage om »Teaterforhold«, hvori Bang gør status over teaterforholdene i København og provinsen på grundlag af den netop afsluttede sæson; fra slutningen af juni til begyndelsen af november 25 artikler under rubrikken »Rundt i Landet«, ³⁵ hvori Bang skildrer forskellige provinsbyer og reflekterer over det spændte forhold mellem København og provinsen; og endelig i november og december 11 elegant skrevne rejsebrev fra en rejse til Prag og Wien, som han genså efter 20 års fravær (»Dagbog fra en Rejse«).

Hovedparten af Bangs journalistik i 1904 er i udpræget grad levebrødsjournalistik. Den selvbevidste feuilletonjournalistik, han slog igennem med i årene på *Nationaltidende* (1879-84), ³⁶ er i takt med professionaliseringen af journalisterhvervet og reportagejournalistikkens fremkomst blevet erstattet af en mere moderne journalistisk attitude. I rejsebrevene fra Prag og Wien svinger Bang sig dog undertiden op til sin ungdoms journalistiske højder, som når han leverer en impressionistisk skildring af et aftenselskab i Prag, hvor læseren føres fra gruppe til gruppe, og forskellige samtaleemner anslås. Et sandt overskud af nøje planlagte digressioner findes også i en artikel om opførelsen af operetten *Flagermusen* på hofoperaen i Wien for en verdenskongres af journalister. Med satirisk og stilistisk vid udleveres verdenspressens mænd, og *Flagermusens* bedrageriske fremholdelse af et Wien, der næppe nogensinde har eksisteret, punkteres effektivt ved en sammenskrivning med den politiske opløsningsstemning i det østrig-ungarske kejserrige. Alle artiklens løse ende holdes sammen ved en gentagen citering af *Flagermusen*, hvor den skiftende rekontekstualisering tjener til at ændre citatets sprudlende livsglæde til et undergangstema. Og just som artiklen lægger an til landing, løbes følgende metaplan igang:

Og saa maa dette Dagbogsblad slutte.

Hvis det var Sophus Claussen, der havde skrevet det (hvis dejlige »Djævlerier« jeg lige har læst: de Vers er saa yndefulde som Rokoko-Engle, saa friske som Havvand og saa frodige som en Eng paa Falster) –

Hvis det var Sophus Claussen, der havde begaaet dette »Blad«, vilde jeg sige til ham som saa tidt:

– Min egen Ven, De er en dejlig Digter – men De smutter rundt . . .

Og Sophus Claussen vilde sé paa mig med sine brave Øjne og svare:

– Ja, De er nu ogsaa saa logisk – –

»Logisk«.

Hvis Professor William Bloch hørte det, vilde han trække »Sophus« hen i en Krog, og Professoren vilde sige med det diskrete Smil, med hvilket han otte Dage før Forestillingen ændrer Direktørens Iscenesættelse:

– Logisk, kære Hr. Claussen, logisk – denne Fruentimmerhjerne, denne Fruentimmerforstand, dette – – Kære Hr. Claussen, De er en betydelig Digter – men . . .

Sat sapienti –

Nej, dog ikke. Bare ét Spørgsmaal endnu (i anledning af »Fleder-maus«):

Hvorfor læser ingen Sophus Claussens Digte? Hvis nogen er født til at *digte*, da er det ham.

Men vi læser ikke Romaner mere, fordi der skrives altfor mange. Heller ikke læser vi Digte mere – maaske fordi der skrives altfor faa – –

Glücklich ist,
wer vergisst –

synger Alfred i »Flagermusen«.
(København 27.12.1904)

Bang er åbenlyst klar over, at artiklen er ved at sprænges, men ved at indføre sine kommentarer til sin egen foranstående artikel som om den var skrevet af Sophus Claussen, som så også kommenteres af teaterinstruktøren William Bloch (1845-1926) – eller er det egentlig Bang (»denne Fruentimmerhjerne, denne Fruentimmerforstand«), William Bloch kommenterer som et sent ekko af Georg Brandes' forsmædelige karakteristik i 1883 af Bangs »middelgode Fruentimmerforstand«?³⁷ – hvorefter Bang kaster sig ud i en opfordring til at læse Claussens seneste digtsamling for endelig nok en gang at citere *Flagermusen*, er artiklen godt på vej til at gå helt i opløsning – eller også hæve artiklen op i et højere artistisk plan, hvor selve sammenløbet af korrespondancer i den skrivende bevidsthed bliver artiklens omdrejningspunkt.

Den slags skriptuelle amokløb er imidlertid sjældne i 1904, hvor Bang som journalist kastede sig over både stort og småt. Foruden litteratur- og teateranmeldelser kommenterede han i flere artikler den netop udbrudte russisk-japanske krig.³⁸ Fra småtingsafdelingen kan nævnes hans tæft for at omsætte små hændelser til personlig og rørende journalistik. På den måde bliver dele af hans journalistik til en slags autoreferat, hvor han i

glimt forlener hverdagshændelser med et dybdeperspektiv. Da hotelejerer på Hotel Royal, hvor han er indlogeret i Århus, dør, er Bang således ikke sen til at få skrevet en nekrolog, hvori den afdøde hotelejer gøres til type for det nye og moderne Århus, der er ved at se dagens lys (*København* 07.04.1904). I forbindelse med Amerikabåden *Oslos* forlis ved klippeskæret Rockall (300 engelske sømil vest for Skotland), hvor 600 mennesker omkom, bliver den lakoniske meddelelse om en af de omkomne – »Alfred Rasmussen, Barber, Skanderborg (18 Aar)« – anledning til en erindring fra vinterens oplæsningsturné. I Skanderborg er Bang blevet barberet af en ung mand, som aldrig har været uden for Skanderborg, men netop har planlagt at rejse til Amerika om sommeren. Spørgsmålet for Bang er nu: »Er det virkelig den unge Mand? Og kom han paa sit Livs første og eneste Rejse kun til Rockall? Fra Fortovet i Skanderborg til Klippen Rockall« (*København* 06.07.1904). Betragtet som journalistik er det en effektiv vinkling, hvor personalisering og lokalkolorit gør katastrofen overskuelig og nærværende, men grundlæggende er det en gribende melodramatisk historie, som vrides ud af minimale informationer, og som i kraft af de gentagne spørgsmål forlenes med et stort eksistentielt resonansrum.

En lignende teknik og eksistentiel tragik lægger Bang for dagen, når han i Wien skildrer Habsburgernes paladser:

Staar man i Paladsets Festrøm, sér man, rundt paa alle Tage
Bronce-Triumfvognens vælige Spand styre frem i Wiens den lyse
Luft.

Spand ved Spand, Vogn ved Vogn, Sejrskranse løftende Mænd.

Saa mange Triumfvogne paa de stolte og dejlige Tage – og bag
Murene Habsburgernes Skæbne.

(*København* 30.12.1904)

Med sproglige allusioner til et homerisk epos (»Wiens den lyse Luft«, »Sejrskranse løftende Mænd«) vender Bangs skildring på en tallerken, så tankestregen spænder modsætningen mellem prangende ydre magt og indre tragik ud, hvorefter kejser Franz Josefs liv iscenesættes som et moderne eksistentielt skæbnedrama, hvori Franz Josef heroisk kæmper mod sine grundlæggende tragiske livsvilkår.

Selv om Bang har et sikkert melodramatisk blik for den slags tragiske livsskæbner, er det dog nok så interessant, at hans journalistik også udviser en meget stor optagethed af dagsaktuelle samfundsspørgsmål. Hele artikelserien »Rundt i Landet« er således gennemsyret af en interesse for

det moderne Danmark, han så stå på spring såvel i København som i provinsen.

Det Danmark, Bang hæfter sin opmærksomhed ved, er et ungt, optimistisk og initiativrigt iværksætter-Danmark. Telefonrådene ud over landskabet bliver for ham »et Billede paa Fremdriften, Aarvaagenheden og Iveren«. Frihavnen i København markerer det internationale perspektiv i denne virketrang, mens de nye stationsbyer, men også byer som Vejle og Svendborg, bruges som afsæt for fremhævelsen af indenlandsk orienterede initiativer. Stationsbyerne er »Samfund, der vil frem og vil opad. Det er en ung Befolkning af særlig Energi«. Der er »Raphed i Hjørnen«, og der er »Drift i Svendborg«. Stationsbyerne er præget af »unge Folk med Drift« – »Steder, hvor Drift og Liv synes En at slaa lige op af Jorden«. I betoningen af den unge foretagsomhed som samfundsskabende kraft vinkles tillige både højskolen og gymnasiet som led i udviklingen af praktisk handlingsduelighed i den danske befolkning.

På 20-25 års afstand tager Bang i artikelrækken også det moderne genembrud i litteraturen og det politiske liv op til kritisk revision. Under sin provineturné får han således adskillige gange syn for sagn, at det ikke var radikalismen, men grundtvigianismen, der trak sig sejrende ud af 1880'ernes kulturkamp. Den forståelse af dynamikken i det danske samfund, som radikale intellektuelle kredse i København havde gjort sig til talsmænd for, viser sig kun at have begrænset gyldighed. Det er ikke kredsen omkring Georg Brandes, avisen *Politiken* og den fraktion inden for partiet Venstre, som et halvt år efter Bangs artikler selvstændiggjorde sig som Det radikale Venstre, der i dybden har bidraget til omformningen af det danske bondeland.

I sit kritiske tilbageblik på 80'ernes kulturkamp i lyset af det nye Danmark, han kan iagttage i 1904, må Bang da reelt se sig selv som en slagen mand:

Ude i Landet bestod en skjult Magt, som vi slet ikke kendte – Skolerne, hvor Ungdommen søgte sin Udvikling og indsugede et Syn, der stille men afgørende fjærnede den fra os og alt, hvad vi vilde.

Medens vi talte til og paavirkede *Kredse*, vedblev de udholdende og flittige og nærsomme Højskoler at opdrage *Folket*.

(...)

De af mit Slægtled, der nærer de samme Anskuelser som jeg, har aldrig været andet – vi har aldrig været andet end Sejrherre udi egen Indbildning. (*København* 26.07.1904; optr. i *Rundt i Landet*, Kbh. 2003, s. 44-45)

Hele artikelrækken er i forhold til denne selverkendelse et forsøg på at komme på omgangshøjde med, hvad der rører sig i Danmark bagom radikalismens forblindelse. Og opdateringen er for Bang ikke kun et kulturelt spørgsmål, men i lige så høj grad et realpolitisk spørgsmål om via statslige midler og privat foretagsomhed at fremme et moderne samfund:

København gaar i tyndslidte Sko, gør den. Og man sér uden paa Frakken, at det er skidt med Foret . . .

(...)

Og, naar man ser hen til, hvad København har udrettet i de sidste tyve Aar, er der Grund til at mene, at vi vel fortjente, at Staten gjorde alt, hvad den magtede, for at lette det trange Sted.

Der er offentlige Foretagender nok, der venter.

Lad presse lidt mere paa med Banegaarden. Saa vist som noget, den Banegaard er ikke noget Luksusforetagende. Og jo før den kom, des større Lykke og Sikkerhed for Byen og – *Landet*. Loven om det nye Slot fik vi rapt nok. Men Slottet selv? De nye Hospitaler. Man maa dog en Dag gøre dem til en færdig Virkelighed. Men *naar?* . . .

(...)

Den virkelige Fremtid afhænger kun af vor Handelsstands bestandig øgede Duelighed, af dens opøvede Snille, af dens udviklede Opfindsomhed, der gætter Veje og Stier. Af vor Industris Kundskab og Virkestrang, som kaster sig derhen, hvor vi kan kæmpe med: kaster sig over al den Produktion, hvor Smag og Kunstfølelse kan spille en Rolle og bestemme Sælgeligheden. Af vor Skibsfarts Initiativ, der undersøger den Globus, som Jorden er, og gætter Samfærdselens Hemmeligheder. (*København* 29.12.1904)

Bang årgang 1904

1904 var et blandt mange år, hvor Bang fægtede sig frem som oplæser, forfatter og journalist. Det indtryk, han efterlader, er en uhyre produktivitet, en organisatorisk tæft og ikke mindst en fortsat løbende omsætning af levet liv til skrift. Man kunne også kalde det karrieremanagement og udvisning af entreprenørskab.

Entreprenøren Bang var sin egen impresario, som ud over booking også varetog presseagentfunktioner. Herved forsøgte han at opnå en mak-

simal udnyttelse af egne ressourcer. Hans oplæsningsturné var nok i første omgang tænkt som en promotion for *Mikaël*, men nok så væsentligt også som en indtjeningskilde, fordi fortjenesten ved det direkte bogsalg var begrænset. Bang evnede imidlertid at presse citronen til det yderste, når han udnyttede sin oplæsningsturné i provinsen til henover sommeren og efteråret at skrive journalistiske byportrætter til avisen *København*. Brevene fra rejsen til Prag og Wien sidst på året trak på samme hammel.

Bang var imidlertid også *entreprenant* i en mere ideologisk betydning. Portrætterne af provinsens byliv blev således brugt til at kaste et kritisk blik på den sociale og kulturelle udvikling, hvor Bang ikke mindst havde øje for den moderniseringsproces, som med afsæt i et ungt livsdueligt iværksætter-miljø aftegnede konturerne af, hvad der skulle blive 1900-tallets moderne Danmark. I tråd hermed optrådte han som en skarp kritiker af Brandes-radikalismens københavnske selvtilstrækkelighed, der reelt i årtier havde gjort den kulturelle elite blind for både den sociale og kulturelle dynamik i ikke mindst den danske provins.

En anden måde at betragte Bangs aktiviteter i 1904 på er at se dem som fortsat vedligeholdelse af det ansigt, han gerne ville fremvise i offentligheden. Romanen *Mikaël* og oplæsningsturnéen var på forskellig vis led i Bangs »face«-arbejde, dvs. kamp for at fastholde og om muligt udbygge den position, han allerede havde tilkæmpet sig i den kulturelle offentlighed. I forhold hertil var *Mikaël* en tvetydig affære. Til trods for de overvejende positive vurderinger overså modtagelseskritikken den stærkt personlige investering, romanen var for Bang. Og samtidig var den mest omfangsrige og grundige behandling af romanen en radikal undergravning af Bangs offentlige »face«-værdi. Oplæsningsturnéen var til gengæld en stor sejrparade, hvor Bang leverede og fik positiv bekræftelse på den præstation, han gennem årtier havde opbygget et publikum for. Hans oplæsning var, som det blev formuleret i *Odder Dagblad*, en anledning til at møde op og vise, at det lokale kulturmiljø havde et vist niveau: »Lad os møde i Festdragt og Feststemning og vise den store Stilist og Oplæser, at vi skønner paa hans Besøg«. ³⁹

Den røde tråd for Bang i 1904, hvad enten det var som oplæser, forfatter eller journalist, var hans evne til at gøre sit liv til skrift. Små tilsyneladende ubetydelige hverdagsbegivenheder og store eksistentielle og identitetsmæssige konflikter – alt sammen bliver omformet til skrift, på hvad vi i dag ville kalde forskellige medieplatforme (liveperformance, fiktion, journalistik). Det er ikke autofiktion i den forstand, at Bangs gøren og laden æltes ind i et uafgørligt forhold mellem fiktion og biografi, men Bang er hele ti-

den på og bevidst om at være det i en bestandig kværnen, hvori levet liv løbende omformes til skrift. Som nævnt begav Bang sig i begyndelsen af 1905 atter ud på en af sine mange afskedsturnéer. Med en lettere omskrivning af den sidste sætning i et af oplæsningsturnéens slagnumre, novellen »Irene Holm«, drog han da hen – for at fortsætte *det*, man kalder livet.

Litteratur

- Bang, Herman: *Mikaël. Romaner og noveller 5*. København 2008.
- Bang, Herman: *Rundt i Landet*. Udgivet af Ulrik Lehrmann. København 2003.
- Bang, Herman: *Udenrigspolitisk journalistik*. Udgivet af Vivian Greene-Gantzberg. København 1990.
- Bang, Herman: *Vekslende Themaer I-IV*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København 2007.
- Bang, Herman: *Virkeligheden – set i Herman Bangs Speil*. Udgivet af Ulrik Lehrmann. Århus 2001.
- Bang, Herman og Sven Lange: *Mikaël. Skuespil i 5 akter*. Udgivet og kommenteret af Knud Arne Jürgensen. København 2008.
- Heede, Dag: *Mærkværdige læsninger*. Odense 2003.
- Heede, Dag m.fl. (red.): *Stoppet i farten. Herman Bang i karikaturens troldspejl*. København 2007.
- Jacobsen, Harry: *Den tragiske Herman Bang*. København 1966.
- Pohl, Eva: *Blikket i spejlet*. Odense 2002.
- Rossel, Svend Hakon: »Efterskrift«, Herman Bang: *Romaner og noveller 5: Mikaël. De uden Fædreland* –. København 2008, s. 547-567.
- Sandfeld, Gunnar: *Thalia i provinsen*. Aarhus 1962.
- Sørensen, Peer E.: *Vor Tids Temperament – Studier i Herman Bangs forfatterskab*. København 2009.

Omtaler og interviews

- »Herman Bang som Oplæser«, *Illustreret Tidende* nr. 16, 20.01.1901.
- »Et lille Brev fra Jubilaren«, *Illustreret Tidende* nr. 7, 15.11.1903.
- »Herman Bang«, *Hver 8. Dag* 22.11.1903, s. 113-114 (interview).
- »Herman Bang«, *Verdens-Spejlet* 2. årg., nr. 8, 22.11.1903.
- »Herman Bang og Provinsen«, *Vestlollands Avis* 26.11.1903 (interview).
- »Herman Bang-Aftenen paa Aarhus Teater«, *Aarhus Stiftstidende* 19.02.1904.
- »Herman Bang-Aftenen paa Aarhus Teater«, *Aarhus Stiftstidende* 21.02.1904.

- »Herman Bang-Aftenen i Vamdrup«, *Kolding Avis* 10.03.1904.
- »Herman Bang-Oplæsning«, *Fyens Stiftstidende* 11.04.1904.
- »Herman Bang-Oplæsningen«, *Fyens Stiftstidende* 13.04.1904.
- »Herman Bang«, *Langelands Avis* 19.04.1904.
- »Herman Bang-Oplæsning«, *Faaborg Avis* 20.04.1904.
- »Herman Bangaftenen«, *Fyns Venstreblad* 25.04.1904.
- »Herman Bang læser op«, *Verdens-Spejlet* nr. 41, 10.07.1904.
- »Stenografiske Interviews«, *Hver 8. Dag* 28.08.1904, s. 754-756.
- »Herman Bangs Oplæsning«, *København* 20.10.1904 (Chr. Rimestad).
- »Herman Bangs Oplæsning«, *Berlingske Tidende* 20.10.1904.
- »Herman Bang og Provinsen«, *København* 31.12.1904.
- »Herman Bang«, *Odder Dagblad* 25.03.1905.
- »Herm. Bang i Helsingør«, *København* 19.04.1905.
- »Herman Bang«, *Verdens-Spejlet* 1906-07, s. 485.

Anmeldelser af *Mikaël*

- Berlingske Aften* 07.04.1904 (Julius Clausen).
- København* 13.04. (Gustav Esmann).
- Fyns Venstreblad* 20.04. (H.H.).
- Politiken* 21.04.1904 (Sven Lange).
- Verdens-Spejlet* 2. årg., nr. 31, 01.05.1904, s. 364 (heri også kort interview).
- Højskolebladet* 1904, sp. 803-804 (Emil Bruun).
- Harald Nielsen: »Herman Bang«, *Tilskueren* 1904, s. 543-559.
- Poul Levin: »Mikaël«, *Det ny Aarhundrede* 1. årg., 1904, II bd., s. 172-179.
- .

Noter

1. Hermang Bang var forsideblikfang i *Verdens-Spejlet* 22.11.1903 og *Hver 8. Dag* 28.08.1904, og i *Verdens-Spejlet* 17.07.1904 findes en helsides karikaturlægning af Bang.
2. *Illustreret Tidende* 31.07.1904, s. 728.
3. *Verdens-Spejlet* nr. 35, 29.05.1904, s. 416.
4. *Verdens-Spejlet* nr. 50, 11.08.1904, s. 638.
5. *Illustreret Tidende* 11.09.1904, s. 816.
6. Den litterære varieté er foregrebet af Holger Drachmann i *Forskrevet* (1890), hvor skildringen af Ediths sang iblandes oplæsning af unge kunstneres improviserede digterier (1. bog, kap. 5).
7. I *Berlingske Tidende* kritiseredes Skjoldborg for, at han »ikke evnede at legemliggøre de fremstillede Personer« (*Berlingske Tidende* 13.09.1904).

8. *København* 19.04.1905.
9. *Verdens-Spejlet* nr. 35, 29.05.1904, s. 416.
10. *København* 26.06.1904, optr. i Bang 2003, s. 12. »Dannevirke-Budskabet« er et kapitel i romanen *Tine* (1889).
11. *Verdens-Spejlet* 1907-08, s. 375.
12. *København* 26.06.1904, optr. i Bang 2003, s. 10.
13. Annonce- og foromtaleteksterne er stilet til Jens Nielsen Jensen (1883-1937), formand for Det dramatiske Selskab i Odder. Brevene befinder sig i dag hos Jens Jensens barnebarn, Niels Morten Laursen, Assedrupgaard, Odder, sammen med nok et eksempel på Bangs impresariovirksomhed: et brev fra 1906, hvori han forsøger at afsætte Fritz Boesens teaterselskab til Odder Teaterforening.
14. *Odder Dagblad* 25.02., 17.03., 23.03.1905.
15. *Faaborg Avis* 22.04.1904.
16. Jf. Jacobsen 1966, s. 41-49.
17. Jf. »Kunstrejse paa Bornholm« og »Osvald udi Bergen« (*Værker*, bd. VI, Kbh. 1912). At Bangs oplæsningform har været et let offer for karikaturtegninger kan bl.a. ses i *Blæksprutten* 1901.
18. Karikaturtegningerne er gengivet i Heede m.fl. (red.) 2007. I Bang og Lange (2008) gengives en beskrivelse af Bangs oplæsning i Rusland, som til fulde bekræfter karikaturtegningernes billede af Bang som oplæser.
19. Jf. Jacobsen 1966, s. 45. I et overleveret oplæsningseksemplar af *Ludvigsbakke* (1896) kan man følge, hvordan Bang har streget ud og føjet til med henblik på oplæsning. Bogen ejes af Carsten Seeger, Østermarie, Bornholm.
20. Et lignende synspunkt anlægges i *Berlingske Tidende*, hvor der om Mikaël står, at »ved Oplæsningen blev da Bogen ogsaa en helt anden«. I sin »Oplæsning eller rettere Genfortælling af »Mesterens Død«« formidlede Bang »den Helhed, Læseren ikke altid fandt i Romanen« (*Berlingske Tidende* 20.10.1904).
21. *København* 17.05.1904. Teaterartiklerne er gennemsyret af Bangs ønske om at professionalisere og modernisere det danske teaterliv ved hjælp af faste statsunderstøttede provinsteatre og fremhævelse af instruktørens centrale rolle i opsætningsprocessen.
22. »Belvederes Have«, *Nationaltidende* 10.06.1883, optrykt i Bang 2001.
23. »Provinsartister«, *Nordstjernen* 14, 1890, optrykt i Bang 2001.
24. *København* 20.02.1908.
25. Kritiske udfald af denne karakter var ikke forbeholdt det avislæsende publikum. Gustav Esmann omtaler således i sin anmeldelse af Bangs roman *Mikaël* »de Bebrejdelser (...), han ynder at gøre Publikum, fordi det hellere vil høre ham læse sine Værker op end købe dem og anstrænge sig« (*København* 13.04.1904).
26. *Verdens-Spejlet* 1907-08, s. 2. En oversigt over modtagelseskritikken og senere behandlinger af romanen findes i Rossel 2008.
27. *Berlingske Tidende. Aften* 07.04.1904.
28. *Politiken* 21.04.1904.
29. *Verdens-Spejlet* 01.05.1904, s. 364.

30. *Højskolebladet* 1904, sp. 804.
31. Jf. Pohl 2002, s. 134-147; Heede 2003, s. 215-233; Sørensen 2009, s. 319-326.
32. J.C., *Berlingske Tidende Aften* 07.04.1904 og Poul Levin, *Det ny Aarhundrede* 1. årg., bd. II, 1904, s. 177-178.
33. Bangs sprog karakteriseres af Harald Nielsen som »sine Steder saa slet«, at dets lige kun findes i »de mindst omhyggelig skrevne Kolportageromaner og Ugeblade af Revuens Art« (s. 553). *Revuen* var et populærkulturelt romanmagasin, der var kendt for føljetonromaner skrevet af Louis de Moulin (pseudonym for Louis Møller (1832-1904)). Den unge Johs. V. Jensen skrev 1895-98 ti føljetonromaner til *Revuen*.
34. *Tilskueren* 1904, s. 556.
35. Artiklerne er udgivet under titlen *Rundt i Landet* (Gyldendal, 2003) illustreret med samtidige fotografier fra de lokaliteter, Bang skildrede i sine artikler.
36. Bangs journalistik i *Nationaltidende* 1879-84 er af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab udgivet i værket *Vekslende Themaer* I-IV. København 2007.
37. *Morgenbladet* 01.08.1883.
38. Bang holdt sig i det hele taget ikke tilbage for at kommentere europæisk udenrigspolitik, jf. Bang 1990.
39. *Odder Dagblad* 17.03.1905.